

Izvoare literare și arheologice despre cultele și credințele sarmaților (Complexe arheologice)

Livia Liliana Sibișteanu

În studiul de față ne-am propus să tratăm cultele și credințele religioase ale sarmaților, pornind de la izvoarele literare și analizând materialul arheologic sarmatic, aparținând secolelor I î.e.n. - III e.n., descoperit în spațiul carpato-danubiano-pontic și publicat până în prezent în literatura de specialitate.

Ca metode de cercetare am folosit interpretarea și compararea cu celelalte descoperiri sarmatice din alte spații. Am încercat, de asemenea, să găsim puncte comune cu alte culturi iraniene, cu cea geto-dacică sau cu a altor popoare care nu au aparținut celor două lumi, dar cu care sarmații au intrat în contact în lungul lor drum dinspre Asia Centrală spre Europa Centrală. De asemenea, am ținut cont, în ansamblu, de particularitățile populațiilor nomade, de mentalitățile acestora și de transformările survenite ca urmare a sedentarizării lor. Am luat în considerație afirmația lui Ammianus Marcellinus că sarmații “ori încotro merg se socotesc la ei acasă”¹, acceptând atât puterea lor de a se adapta la noi locuri și obiceiuri, dar mai ales faptul că au păstrat tradițiile lumii din care au venit.

Interesul autorilor antici, mai ales al romanilor, pentru sarmați a fost determinat de faptul că ei reprezentau un pericol pentru liniștea imperiului. Ei ne-au prezentat portretul fizic, trăsăturile de caracter, organizarea militară, dar foarte puține aspecte din viața spirituală. De aceea, principala sursă în studiul de față o reprezintă materialul arheologic.

Primii arheologi și istorici care i-au identificat pe sarmați prin descoperirile arheologice din 1900 la răsărit de Don au fost Gorodkov și Rostovzeff². Cercetările au fost continuate de Grakov, Paul Rau, K.F. Smirnov care au stabilit cronologic și zonele de răspândire ale cultelor sarmatice³.

La noi în țară, Vasile Pârvan a fost primul care a menționat pericolul sarmatic asupra geților în secolul I î.e.n., comparându-l cu cel al celților, bastarnilor din perioadele anterioare⁴. Prima încercare de sinteză a descoperirilor pe teritoriul României a făcut-o I. Nestor în **Istoria României**, vol. I, p. 671-682. Cercetători ca: S. Morintz, Gh. Diaconu, P. Alexandrescu, I. Ioniță, Fl. Nedelet, Al. Andronic

¹ Ammianus Marcellinus, *Rerum gestarum libri qui super sunt*, XXXI, 3, 18.

² Karl Jettmar, *Arta steperelor*, București, Editura Meridiane, 1983, p. 64.

³ Gh. Bichir, *Sarmații și pătrunderea lor la Dunărea de Jos*, în *Peuce*, 1971, III, p. 135.

⁴ Vasile Pârvan, *Getica, O protoistorie a Daciei*, București, Editura Meridiane, 1982, p. 56.

și-au adus contribuția la cunoașterea culturii și civilizației sarmatice în România. Cel care a studiat în profunzime materialul arheologic sarmatic, datând prezența sarmaților în spațiul carpato-danubiano-pontic, stabilind raporturile dintre aceștia și populația autohtonă este Gh. Bichir. În Republica Moldova sinteza tuturor descoperirilor de acolo și raportarea lor cu cele din teritoriul Rusiei și uneori cu cele din teritoriul României a fost făcută de Vasile Grosu în lucrarea **Hronologhia pameatnikov sarmatskoi Kulturi Dnestrovsko-Prutskovo mijdureciea**.

Până în prezent în spațiul carpato-danubiano-pontic nu s-a descoperit nici o așezare sarmatică, însă s-au găsit numeroase materiale de origine sarmatică în așezările carpo-dacice și au fost descoperite necropole, morminte izolate sarmatice. Faptul că în acest spațiu nu sunt așezări sarmatice demonstrează că aceste neamuri, chiar dacă s-au sedentarizat, nu au putut constitui o putere, așa cum s-au făcut considerații mult timp în literatura de specialitate - ci, din contra, au fost supuși populației autohtone⁵.

*

* *

Sarmații erau indo-europeni din neamurile iraniene înrudiți cu sciții, persii, mezii, masageții, având teritoriul de origine în Asia Centrală, în zona iraniană Sakka, de unde au fost deplasați de triburile mongolice. Majoritatea anticilor îi descriu ca fiind roșcovanii, cu pielea umedă, bicsnici la trup, având un temperament războinic și sălbatic⁶. Ei au fost menționați de istorici greci încă din a doua jumătate a secolului IV î.e.n. ca triburi migratoare care veneau dinspre Ural către Donul Mijlociu și Marea Azov⁷. Migrația lor a început în secolul al V-lea î.e.n., atingând proporții maxime la sfârșitul secolelor III-II î.e.n.⁸ și a urmat mai multe direcții: cea nordică spre stepele din Munții Ural și Marea Caspică, cea sudică și sud-vestică spre regatul Partia care le-a barat înaintarea între secolele IV-II î.e.n. și cea nord-vestică spre Ural, estul și sud-estul Europei. Această ramură s-a întins în câteva secole între Volga, Don, Nipru, Dunărea de Jos, ocupând și stepele Kubanului și Caucazul de Nord⁹.

Prima mențiune a acestor noi triburi imiene o găsim la Herodot. El ne relatează că la est de sciți și dincolo de Don s-a așezat un popor numit **sauromatae**. Tot el ne informa că legenda spune că acest popor s-a născut prin unirea bărbaților necăsătoriți sciți cu amazoanele¹⁰. Cât despre etimologia numelui lor, Isidor din Sevilla considera

⁵ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos în lumina ultimelor cercetări*, în *Pontica*, V, 1972, p. 168.

⁶ Apud Herodot, *Historii*, IV, CX; Strabon, *Geografia*, VII, 3, 17; Ammianus Marcellinus, *op.cit.*; Pompeius Mela, *Descrierea pământului*, III, 4, 34; Tacitus, *Istorie*, I, 79, 2; Libanios, *Cuvântări*, XVIII, 290 ș.a.

⁷ Meliné Paladian Ghenea, *Arta preistorică și antică în regiunea caucaziană*, București, Editura Meridiane, 1988, p. 522.

⁸ Karl Jettmar, *op.cit.*, p. 62.

⁹ Meliné Paladian Ghenea, *op.cit.*, p. 522.

¹⁰ Herodot, *op.cit.*, IV, 21, respectiv IV, CX-CXVIII.

că “din cauza ocupației cu armele se crede că au fost numiți sarmați”¹¹, iar Procopius din Cesarea afirma că istoricii mai vechi “îi numesc sarmați hamaxobi” - care își duc viața în căruță - “sau metanaști”¹² - emigranți. Acești iranieni apar atât sub numele de **sauromatae** cât și sub numele de **sarmatae**. Pentru prima oară Strabon a folosit ambele nume¹³. Pliniu cel Bătrân considera că pe **sarmatae** grecii îi numeau **sauromatae**¹⁴.

Savantul maghiar J. Harmatta, luând în discuție formele **sauromatae** și **sarmatae** considera că ultima formă a fost folosită de istoricii care i-au urmat lui Strabon ca să denumească un nou val de triburi iraniene care în ultimele două secole î.e.n. veneau înspre Europa Estică și Sudică dinspre stepele sudului Rusiei¹⁵. După ce au dislocat numeroase triburi celtice, germane, tracice au reprezentat o amenințare puternică pentru granițele Imperiului Roman. Nero, Vespasian, Domițian, Traian, Marc Aureliu s-au preocupat pentru întărirea regatelor Bosfor, Pont, Iberia, Armenia în vederea stăvilirii acestei expansiuni¹⁶. Dintre triburile sarmatice, cele mai importante au fost: iazigii situați între Nipru și Dunăre, roxolanii sau alanii albi între Don și Nipru, aorșii între Don și Marea Azov, siracii pe valea Kubanului, alanii în Caucazul de Nord (urmașii alanilor, osetinii, trăiesc și astăzi în Darial, “poarta alanilor”, vorbind o limbă înrudită cu persana)¹⁷. Toate aceste triburi au fost fascinate de imensitatea spațiului pe care îl priveau ca fiind îngrădit și stăpânit de timp: la est de soarele care răsărea, la vest de soarele care apunea. De aceea, ele s-au deplasat de la est la vest urmând drumul soarelui.

Primul contact dintre sarmați și neamurile traco-getice a avut loc în stepele nord pontice, după cum arată onomastica, unele știri literare (Strabon, **Geografia**, VII, 3, 17) și descoperirile arheologice. În conformitate cu acestea primul val sarmatic a ocupat aceste teritorii între secolele III-I î.e.n.¹⁸. În regiunile est și sud carpatice primele contacte cu sarmații s-au făcut pe cale comercială și anume cu cei din regiunile litoralului nord-pontic¹⁹. În regiunile est carpatice, între Carpați și Nistru,

¹¹ Isidor din Sevilla, *Etymologiarum Libri XX*, IX, 293, în *Fontes...*, II, p. 575.

¹² Procopius din Cesarea, *Despre zidiri*, IV, 1, 1, în *Fontes...*, II, p. 459.

¹³ Strabon, *op.cit.*; **sauromatae**: II, 5, 7; II, 5, 51; VII, 2, 4; VII, 3, 9; și **sarmatae**: VII, 3, 2; VII, 3, 17; VII, 4, 8.

¹⁴ Pliniu cel Bătrân, *Istoria naturală*, IV, 12 (24), 78, în *Fontes...*, I, p. 401.

¹⁵ J. Harmatta, *Studies in the history and language of the sarmatians*, în *ActaArch*, XIII, 1970.

¹⁶ Meliné Paladian Ghenea, *op.cit.*, p. 522.

¹⁷ *Ibidem*, p. 523.

¹⁸ Gh. Bichir, *Pătrunderea sarmaților la Dunărea de Mijloc și de Jos*, în *MN*, III, 1976, p. 115-124; idem, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci până la sfârșitul sec. I e.n.*, în *SCIVA*, 27, 2, 1976, p. 203-214.

¹⁹ Idem, *Les sarmates au Bas Danube*, în *Dacia*, N.S., XXI, 1977, p. 169.

sarmații au pătruns în valuri succesive, prima pătrundere fiind între sec. I î.e.n.-I e.n.²⁰ (Anexa I și II), neîntreruptă temporar de expedițiile estice ale lui Burebista. Unii sarmați pătrund în sec. I î.e.n. la sud de Dunăre, în Dobrogea, după cum arată descoperirile arheologice de aici²¹, care întăresc afirmațiile lui Ovidiu (exilat la Tomis între anii 8-17 e.n.) despre conviețuirea geților cu sarmații în aceste teritorii²².

În Muntenia, pe baza inventarului M₁ Ulmeni, sarmații au pătruns în preajma anilor 117-118, după părăsirea de către romani a castrelor din zona subcarpatică²³. Cel mai vestic mormânt sarmatic din Muntenia este în satul Mărunței (jud. Olt) vizavi de Reșca (Romula)²⁴.

În teritoriul dintre Tisa și Dunăre, în "coasta dacilor", au pătruns sarmații iazigi în anul 20, iar între anii 180-270 sarmații roxolani. Iazigii au fost strămuțați de romani din teritoriul nord pontic în Câmpia Pannonică din motive politice, ca să împiedice atacurile dacilor în Pannonia²⁵. Itinerarul sarmaților în aceste regiuni s-a făcut prin nordul Daciei. Aici apar ca supuși clientelari ai Romei, participând alături de Traian la războaiele împotriva lui Decebal. De aici, în secolele II-IV au trecut spre est și peste Tisa, infiltrându-se pe teritoriul Daciei din Câmpia Crișanei și în Banat²⁶.

În Transilvania nu au pătruns triburile sarmatice. Descoperirile arheologice ne arată că atât în regiunile extracarpătice, cât și în cele vestice, sarmații au conviețuit cu daco-carpicii și s-au influențat reciproc. Această înrăurire a fost profundă, fapt care face ca la un moment dat obiecte specifice numai daco-carpilor sau numai sarmaților să devină bunuri culturale comune. Treptat, sarmații au fost asimilați de populația băștinașă, ei contribuind în mare măsură la formarea culturii Sîntana de Mureș-Cemeakov²⁷.

I. Complexe arheologice

Materialul descoperit în complexele arheologice reprezintă principala sursă de cercetare a credințelor și cultelor sarmaților. Prin interpretarea materialului am încercat să răspundem multor întrebări legate de credințele acestor neamuri "înfrorători prin

²⁰ Idem, *Date noi cu privire la pătrunderea sarmaților în teritoriul geto-dacic (I)*, în *SCIVA*, 44, 2, 1993, p. 134-169; V. Grosu, *Hronologhia pemeatnikov sarmatiskoi Kulturi Dnestrovsko-Prutskovo miejdureciea*, Kișineov, Știința, 1990.

²¹ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 135.

²² Ovidiu, *Tristele*, I, 5, 62; II, 198; IV, 1, 94; V, 3, 8; Ponticele, IV, 10, 38.

²³ Gh. Bichir, *Dacii liberi din zona extracarpatică a României în sec. II-IV*, în *MN*, I, 1974, p. 31; S. Morintz, Barbu Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurile orașului Oltenița (1958-1962)*, în *SCIV*, 19, 1, 1968, p. 110.

²⁴ Gh. Bichir, M. Butoi, *Un mormânt sarmatic descoperit în S.V. Munteniei*, în *SCIVA*, 21, 1, 1975, p. 137.

²⁵ Sever Dumitrașcu, *Dacia apuseană*, Oradea, Editura Cogito, 1993, p. 73.

²⁶ E. Dörner, *Dacii și sarmații din sec. II-III d.Hr. în V. României*, în *Apulum*, IX, 1971, p. 682.

²⁷ I. Ioniță, *Necropola din sec. IV e.n. de la Miorcani (jud. Botoșani)*, în *CI (S.N.)*, IV, 1974, p. 85-91.

căutătura aspră a ochilor, iuți”, mânuind cu “ușurință armele”²⁸, “pricepuți la jafuri și tâlhării”²⁹, care “rostesc amenințări și sunt oamenii faptelor”³⁰ și “nu înțeleg ce înseamnă pacea”, ale căror femei “călăresc și călare trag cu arcul și aruncă sulița”³¹, făcând “exerciții (...) deopotrivă cu bărbații”³². Sarmații care, “ducând-și viața în căruță” umblau “în nesfârșitele singurătăți”³³, dar “cunoșteau literele latine”³⁴, au purtat cu ei credințele indo-europenilor iranieni pe care și le-au exprimat aici prin mijloace mult mai modeste decât în stepele ruse.

a) Necropole și morminte izolate

Necropole și morminte izolate au fost cercetate în spațiul carpato-danubiano-pontic în 195 puncte. Acestea sunt răspândite în zonele de stepă, rar în terenuri accidentate de la marginea câmpiilor, ca de exemplu la Ivești, Poienеști, Untești. În Transilvania, Oltenia, V. Munteniei nu s-au descoperit morminte sarmatice³⁵.

Mormintele sarmatice sunt de două tipuri: **tumulare** și **plane**. În ambele tipuri de morminte s-a constatat practicarea ritualului înhumării. Mormintele tumulare sunt sarmatice și înmormântări secundare din alte perioade (Anexa I, II). Cele mai frecvente înmormântări secundare s-au făcut în tumuli aparținând perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului ca la Smeieni, Movila Mare, Hagieni, Sărulești, Sultana-Odaia Vlădichii, Măgura Jilavei, Mohreanu, Brăilița, Șendreni, Tēcuci, Bârlad, Prodana, Șuletea, Larga Jijiei, Valea Lupului, Glăvăneștii Vechi, Hănești³⁶, Copceac³⁷, în tumuli aparținând culturii catacombelor la Akkerman II, T₂₁³⁸, în tumuli aparținând epocii greco-elenistice la Histria³⁹, sau traco-geților în N Moldovei la Hriteni⁴⁰, sau în tumuli scitici ca la Lencăuți, Taraclia T₆, Primorskoe T₆⁴¹. La LARGU, în Câmpia Bărăgan, sarmații și-au făcut morminte în dune de nisip⁴². În mormintele tumulare, în general, există un mormânt principal în jurul căruia se așezau alte morminte. Mormântul principal era, de regulă, în centrul tumului. La Olănești în T₁₆ și la Vinovgradovca în T₃ și T₃₂ s-au descoperit două morminte

²⁸ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 18-19.

²⁹ Libanios, *Epitafios*, în *Fontes...*, II, p. 9.

³⁰ Iordanes, *Faptele romanilor*, 247, în *Fontes...*, II, p. 409.

³¹ Hipocrate, *Despre aer, apă, lucruri*, 17, în *Fontes...*, II, p. 79.

³² Platon, *Legile*, VIII, 804, d, e, în *Fontes...*, I, p. 103.

³³ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 18.

³⁴ *Chronicon Paschale*, I, 48, 1-8, în *Fontes...*, II, p. 583.

³⁵ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 138; idem, *Pătrunderea sarmaților...*, p. 118.

³⁶ Idem, *Les sarmates...*, p. 171.

³⁷ B.S. Beilicki, *Rascopki Kurgana 3 u.s. Kopciak*, în *AIM*, 1985g, 1990, p. 34-38.

³⁸ Gh. Bichir, *Date noi...*

³⁹ Petre Alexandrescu, *Histria II*, București, Editura Academiei, 1966, p. 133-295.

⁴⁰ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 171.

⁴¹ V. Grosu, *op.cit.*, p. 28.

⁴² Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 171.

principale situate unul lângă altul. În câteva situații mormintele principale erau îndepărtate de centrul tumului ca la Vinogradovca în T_2 și T_3 $M_{1,2}$, la Cazclia în T_{10} și Taraclia⁴³. Mormintele plane erau uneori prevăzute cu prag ca la Pogărești M_2 ⁴⁴, Vlăsinești⁴⁵, Vaslui⁴⁶, Trusești-Țuguet⁴⁷, Ciocani⁴⁸, Opaci în T_9 ⁴⁹ ș.a., cu polițe ca la Cărnăței, Opaci⁵⁰, cu prag și nișă în mormântul sarmatic M_{30} din perioada elenistico-romană de la Histria, la Oinac în M_{42} . Astfel de morminte sarmatice au fost descoperite și în necropolele de tip Sântana de Mureș-Cerneahov la Spanțov, Alexandru Odobesou, în numeroase necropole sarmatice din Rusia⁵¹, cât și în necropolele alane (la Potaissa a fost descoperit cel mai timpuriu mormânt alan din Transilvania construit în această manieră, aparținând secolului IV)⁵². De obicei în mormintele plane se făcea o singură înmormântare, dar au fost descoperite și înmormântări duble la Glăvăneștii Vechi, Ploiești-Triaj⁵³. În privința raportului dintre cele două tipuri de morminte se observă că predomină cele plane, pe când la est de Nistru, cât și Câmpia Pannonică predomină cele tumulare. Aceasta se datorează faptului că în teritoriul carpato-danubiano-pontic, sarmații, venind în contact cu populația carpo-dacică, au acceptat hegemonia acesteia, nu și-au mai putut permite înmormântări fastuoase (inventarul funerar este sărac față de cel din mormintele din regiunile de la est de Nistru), ceremonialul funerar căpătând aici coloratură specifică. Roxolanii, care nu au vrut să accepte hegemonia carpică, s-au îndreptat spre Câmpia Pannonică unde s-au putut exprima liber, de aceea în regiune se întâlnesc morminte tumulare⁵⁴.

Forma gropilor era în majoritatea cazurilor rectangulară (unele foarte înguste, altele foarte largi), cu colțurile rotunjite. În puține cazuri forma gropilor era alta decât rectangulară și anume ovală la Râmnicelu T_{17} , trapezoidală la Lișcoteanca M_7 ⁵⁵. De obicei defunctul era pus direct pe sol. În

⁴³ V. Grosu, op.cit., p. 30.

⁴⁴ I. Ioniță, Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei, în *ArchMold*, II-III, 1964, p. 313.

⁴⁵ Grigore Foiț, Morminte sarmatice la Vlăsinești (jud. Botoșani), în *SCIV*, 20, 4, 1970, p. 667.

⁴⁶ Al. Andronic, E. Neamțu, F. Banu, Săpăturile de salvare de la Vaslui, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 9.

⁴⁷ Gh.D. Teodor, Em. Zaharia, Sondașele de la Spinoasa și Erbiceni, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 43.

⁴⁸ Vasile Palade, Descoperiri sarmatice în sec. II-III e.n. în sud-estul colinelor Tutovei, în *CI*, IX-X, 1978-1979, p. 253.

⁴⁹ V.I. Grosu, T.I. Demcenko, Sarmatskije pamjatnikje srednevo pro Prutea, în *AIM*, 1983g, Chișineov, 1988, p. 132-140.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 138.

⁵¹ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos...*, p. 144.

⁵² Mihai Bărbulescu, Un mormânt din epoca migrațiilor în castrul de la Potaissa, în *MN*, IV, 1982, p. 1.

⁵³ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 172.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 171.

⁵⁵ *Ibidem*, p. 173.

câteva situații s-au găsit urme de sicrie ca la Histria⁵⁶, Câmăței⁵⁷, Brânzeni⁵⁸, Ecaterinovca T₁ M₁, T₂ M₅⁵⁹. Unele morminte erau placate cu piatră ca în M₁₄₈ Târgușor⁶⁰, Histria⁶¹, sau veau pardoseală din butuci ca în T₁ M₂ la Ciobârci, scheletul fiind pus au acoperit cu un așternut de crengi ca la Ciobârci T₁ M₂⁶², Corjeuți T₁ M₂⁶³, Brânzeni M₂⁶⁴. Unele morminte erau acoperite cu butuci de lemn ca la Olănești T₄, T₁₂ sau aveau intrările închise cu lespezi de piatră ca la Olănești T₆, T₇, T₉, T₁₀, T₁₁⁶⁵.

Orientare defunctului în groapă urma orientarea gropii. Majoritatea mormintelor aveau orientarea N-S cu mici oscilații spre E sau V. Aceeași orientare era caracteristică și pentru sarmații de pe Volga. Rar se întâlnesc morminte orientate V-E. Orientarea S-N este specifică sarmaților din perioada timpurie și s-au descoperit schelete cu această orientare la Cioinagi T₃, Bălințești M₃, cinci morminte la Brăila-Hipodrom⁶⁶, Tutova, Vlăsinești, Țepu, Giurcani⁶⁷, Dubăsari Vechi⁶⁸, Șimand⁶⁹, Sânpetru German⁷⁰. Această orientare este frecventă în Câmpia Pannonică, fiind caracteristică sarmaților iazigi⁷¹. Gh. Bichir consideră că orientarea mormintelor diferă (luând în discuție necropola Giurcani unde, în același tumul, mormintele erau orientate diferit: S-N, N-E, E-V, V-E) în funcție de anotimpul în care s-a făcut înmormântarea, fără să explice acest fenomen⁷².

Defunctul era așezat în majoritatea mormintelor întins pe spate, picioarele alungite, brațele pe lângă corp. Au fost descoperite și alte poziții ca: întins pe spate, picioarele alungite, cu ambele brațe pe abdomen la Mitoc M₃⁷³, Pogăraști M₂, M₃⁷⁴, în

⁵⁶ Petre Alexandrescu, *op.cit.*, p. 221.

⁵⁷ V.I. Grosu, T.I. Demcenko, *op.cit.*, p. 133.

⁵⁸ V.I. Grosu, *Sarmatskije mogil'nik u sela Brânzen*, în *AM*, 1981, p. 132.

⁵⁹ Idem, *Novje sarmatskije pamjatnikij na teritorii Moldovii*, în *AM*, 1979-1980, 1984, p. 40.

⁶⁰ Gh. Diaconu, *Târgușor - Necropola din secolele III-IV*, în *BA*, VIII, 1965, p. 19.

⁶¹ P. Alexandrescu, *op.cit.*, p. 221.

⁶² V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 41.

⁶³ Oleg Levitki, Tatiana Demcenko, *Grupul tumular Corjeuți-Briceni (R. Moldova)*, în *MemAntiq*, XIX, 1974, p. 213.

⁶⁴ V.I. Grosu, *Sarmatskije mogil'nik...*, p. 131.

⁶⁵ Idem, *Hronologia...*, p. 32.

⁶⁶ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 172.

⁶⁷ Idem, *Date noi...*, p. 142-160.

⁶⁸ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 42.

⁶⁹ N. Chidioșan, *Contribuții la cunoașterea cimitirului sarmatic de la Șimand*, în *RevMuz*, Nr.Sp., an II, 1965, p. 443.

⁷⁰ E. Dörmer, *Cercetări și săpături arheologice în județul Arad*, în *Materiale*, IX, 1970, p. 445.

⁷¹ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos...*, p. 138.

⁷² Idem, *Date noi...*, p. 157.

⁷³ V. Chirica, *Morminte sarmatice descoperite la Mitoc (jud. Botoșani)*, în *SCIVA*, 30, 4, 1979, p. 633.

⁷⁴ I. Ioniță, *op.cit.*, p. 314.

poziție de atac cu un picior întins și altul îndoit din genunchi la Jugăreanu⁷⁵ și învelit în pelerină la Copceac⁷⁶, în poziție de dans (specifică roxolanilor) cu mâinile depărtate de corp și picioarele desfăcute în așa fel încât descriu un romb la Rușetu, Râmnicelu, Mohreanu⁷⁷, Olănești⁷⁸ sau așezat în diagonală față de axul gropii (poziție specifică, de asemenea, roxolanilor) la Bârlad-Fabrica de Confecții, Ciocani⁷⁹, Brânzeni M₃, M₄, M₅⁸⁰. Au fost descoperite schelete în poziție ghemuită cu mâinile pe lângă corp la Giurcani T₂ M₂, Movila Corbului M₁, Păuleasca M₅₇, Oltenița-Coada Malului, Măgura Jilavei⁸¹, Șimand M₄⁸² cu brațele pe abdomen la Ștefănești⁸³, cu mâna dreaptă pe genunchi la Carabetcovo⁸⁴, cu picioarele încrucișate la Târgușor M₂₀₀⁸⁵, Dumeni T₁₀ M₁⁸⁶. Așezarea defunctului în mormânt în poziție chircită se practica la sarmații din regiunile de la est de Don (în bazinul inferior al Volgăi și în sudul Uralului), Mării Caspice, Kubanului, cât și la cei din Câmpia Panonică⁸⁷. La Dubăsarii Vechi în M₈ a fost descoperit un schelet întins cu fața în jos, cu picioarele încrucișate, cu craniul deformat artificial, orientat S-N. Asupra acestui ritual vom reveni mai jos. În Republica Moldova într-un procentaj de 30,3% oasele din morminte au fost distruse ritual⁸⁸, iar pe teritoriul României la Zimandu Nou și Cioinagi-Bălințești au fost descoperite oase din schelet răvășite sau parte din schelet lipsă⁸⁹. Asupra acestui lucru vom reveni mai jos.

Cercetarea monumentelor care datează de la sfârșitul secolului II și începutul secolului III a dus la constatarea apariției la sarmații din acest spațiu a obiceiului deformării artificiale a craniului. Au fost descoperite morminte în care scheletele aveau craniul deformat la: Probota, Trusești, Pogărești, Poienești, Cioinagi, Balintești, Focșani, Șendreni, Largu, Călărași, Oltenița-Putul de Căramidă, Cetatea Veche (Tatina), Spanțov, Oinac, Târgușor, Histria⁹⁰, Vlăsinești⁹¹, Izvorul, Seliște, Dubăsarii

⁷⁵ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 139.

⁷⁶ B.S. Beilicki, *op.cit.*, p. 34.

⁷⁷ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 172.

⁷⁸ E.A. Rikman, J.A. Rafalovici, *Occerchi istorii culturii Moldovii*, Kișineu, Editua Știința, 1971, p. 11.

⁷⁹ V. Palade, *op.cit.*, p. 249, 253.

⁸⁰ V.I. Grosu, *Sarmatski mogilnik...*, p. 133.

⁸¹ Gh. Bichir, *Date noi...*, p. 152, 156.

⁸² N. Chidioșan, *op.cit.*, p. 444.

⁸³ N. Zaharia, M. Petrescu-Dâmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic până în secolul al XVIII-lea*, București, 1970, p. 278.

⁸⁴ V.I. Grosu, *Novje sarmatskje...*, p. 39.

⁸⁵ Gh. Diaconu, *op.cit.*, p. 20.

⁸⁶ V.I. Grosu, *Hronologia...*, p. 58.

⁸⁷ Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 151.

⁸⁸ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 42, 33.

⁸⁹ Gh. Bichir, *Sarmații la Dunărea de Jos...*, p. 140.

⁹⁰ *Ibidem*, p. 141.

Vechi⁹², Bocani⁹³, Kriničnoe, Glubokoc⁹⁴. Deformarea capului se făcea prin bandajarea în mod circular a capului noului născut cu curele elastice⁹⁵. Obiceiul deformării artificiale a craniului este documentat în Asia Centrală la începutul erei noastre. Au fost descoperite schelete cu cranii deformate în zona Munților Tiansan, Pamir, pe valea râului Talaș, aparținând populației cu trăsături mongoloide, “kenkol”. Acest obicei este întâlnit, începând cu sec. I î.e.n.- I e.n., și la unele grupe sarmatice din regiunea Volgăi. După unii cercetători obiceiul deformării artificiale a capului ar fi avut un caracter magic și a fost practicat inițial numai de aristocrația tribală⁹⁶.

Inventarul mormintelor sarmatice din spațiul carpato-danubiano-pontic este mult mai sărac decât cel din mormintele din Rusia și este reprezentat de ceramică, arme, unelte, obiecte de îmbrăcăminte, oglinzi, clopoței, podoabe, obiecte cu valoare de talisman, ofrande de animale și foarte rar monede. Prezența acestor materiale în morminte este legată de credința acestor neamuri în nemurirea sufletului, de diferite culte, de magie și vrăjitorie. Necropolele și mormintele constituiau pentru sarmați locuri unde se săvârșeau ritualurile funerare legate de cultul strămoșilor și, în paralel cu acestea, cele legate de cultul solar, al focului, al fertilității și fecundității. Ammianus Marcellinus ne informa că “nu se vede la ei vreun templu sau altar”⁹⁷. Sarmatii venerau “o sabie încovoiată”⁹⁸ pe care o înfingeau “în pământ și o adora ca pe Marte”⁹⁹. Acest lucru era valabil, în general, pentru toate neamurile iraniene. Herodot ne relatează că sciții “statui, altare și temple n-au obiceiul să ridice decât lui Ares”, iar în vârful sanctuarului lui Ares înfingeau “un vechi pumnal de fier ce-l întruchipa pe Ares” și căruia îi aduceau jertfe “de vite și cai”¹⁰⁰. La persani, înainte și după Zoroastru, singurele temple care existau erau pentru cultul focului¹⁰¹. De aceea, considerăm necropolele și mormintele sarmatice importante locuri sacre ale acestor neamuri în spațiul carpato-danubiano-pontic. Au fost descoperite suficiente materiale și urme de ritual care să ne susțină punctul de vedere. Sacralizarea se făcea atât pentru

⁹¹ Grigore Foit, *op.cit.*, p. 667.

⁹² V.I. Grosu, *op.cit.*, p.42, 45.

⁹³ G.B. Fedorov, K voprosu o sarmatskoy kul'tury v Moldavie, în *IMFASSR*, 24 (31), Chișinău, 1956, p. 50.

⁹⁴ I. Ioniță, *Din istoria și civilizația dacilor liberi*, Iași, Editura Junimea, 1982, p. 35, 36.

⁹⁵ Maria Cristescu, *Studiul antropologic al scheletelor din sec. 3 e.n. descoperite la Pogărești (raionul Botoșani, regiunea Suceava)*, în *ArhMold*, II-III, 1964, p. 330.

⁹⁶ Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, Editura Academiei, 1973, p. 41.

⁹⁷ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 21.

⁹⁸ Epiphanius, *Împotriva celor optzeci de erezii*, 3, 10, în *Fontes...*, II, p. 173

⁹⁹ Ammianus Marcellinus, *op.cit.*, XXXI, 3, 22.

¹⁰⁰ Herodot, *op.cit.*, LIX, LX.

¹⁰¹ Emilian Vasilescu, *Istoria religiilor*, București, Editura Institutului Biblic de misiune ortodoxă, 1975, p. 187.

necropolă, cât și pentru un mormânt care căpăta o importanță deosebită în necropolă, ca loc de venerare în diferite culte.

Sacralizarea necropolei se făcea fie prin ridicarea unui mormânt cenotaf unde s-au depus ofrande, fie prin separarea ei de locul profan prin diferite lucrări de construcții. Morminte cenotaf au descoperite în necropolele Corpaci și Bucov-Cărămidărie. La Corpaci în T₈ în groapa mormântului cenotaf s-au găsit rămășițe de ospăț funerar, iar în partea de sud-vest o vatră cu diametrul de 0,70m¹⁰². În mormântul cenotaf de la Bucov-Cărămidărie a fost depusă ca ofrandă o amforă¹⁰³. Simpla prezență a unui vas într-un mormânt cenotaf poate avea semnificații multiple. G. Charrière, pomind de la denumirile părților componente ale vasului, considera că reprezintă corpul uman¹⁰⁴, pe când J. Chevalier și A. Gheerbrant îl consideră rezervor de viață. Faptul că vasul este deschis în partea de sus indică o receptivitate la influențele cerești. În *Cabală* vasul are sensul de Comoară¹⁰⁵. Toate cele trei semnificații, dacă le luăm în ansamblu sau separat, le putem pune în legătură cu cultul strămoșilor. De aceea, credem că ridicarea mormântului cenotaf ține, pe de o parte, de cultul strămoșilor, pe de altă parte, de cultul strămoșului mitic. Mai mult ca sigur, sarmații erau conștienți de existența unui strămoș mitic, altfel acest lucru nu ar fi fost consemnat de antici. Isidor din Sevilla afirma că sarmații se trag din Aschanaz "fii lui Gomer, nepoții lui Iafet"¹⁰⁶, iar Procopius din Cesarea afirma că sarmații și neamurile germanice "purtau credința lui Arius"¹⁰⁷. Indiferent cine era strămoșul mitic, Arius sau Iafet, cert este că aveau conștiința unui strămoș mitic. Majoritatea popoarelor antice, fie primitive, fie civilizate, practicau acest cult care se referea la o continuitate concretă între întemeietorii mitici și urmași¹⁰⁸. Credem că acest cult era mult mai dezvoltat la populațiile nomade pentru că prin săvârșirea lui păstrau legătura cu teritoriul de unde au plecat, urmând drumul soarelui, sperând mereu într-o întoarcere. Așa cum soarele se întoarce zilnic prin răsărit, probabil ei sperau că se vor întoarce în ținuturile de origine prin plecarea după moarte la strămoși și la strămoșul mitic. Populațiile nomade poartă în ele, mai mult ca orice alt neam, nostalgia întoarcerii la origini (vezi astăzi mesajul cântecelor și dansurilor rituale ale țișanilor nomazi).

Construcții sau amenajări care erau menite să sacralizeze necropola au fost descoperite la Cuconești Vechi II, Holmoskoe, Corpaci. Aceste necropole erau separate de spațiul profan prin șanțuri. La Cuconești Vechi au fost decoperite șase șanțuri care înconjurau necropola, având dimensiunile între 7x7m și 13x13m, cu

¹⁰² V.I. Grosu, T.I. Demcenko, *op.cit.*, p. 135.

¹⁰³ Gh. Bichir, *Les sarmates...*, p. 174.

¹⁰⁴ Georges Charrière, *L'art scythe*, Paris, Editions cercle d'art, 1971, p. 21.

¹⁰⁵ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, București, Editura Aramis, 1995, vol. III, p. 429.

¹⁰⁶ Isidor din Sevilla, *op.cit.*, IX, 2, 32, în *Fontes...*, II, p. 575.

¹⁰⁷ Procopius din Cesarea, *Despre războaie*, III, 10, în *Fontes...*, II, p.435

¹⁰⁸ Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, Editura Albatros, 1983, p. 656.

colțurile îndreptate spre lumină. Pe laturile din sud-vestul fiecărei construcții, șanțul se întrerupea formând o intrare în careu. Într-unul din șanțuri s-au găsit depuse un vas și jumătate de schelet de cal. Necropola de la Holmoskoe era înconjurată de opt șanțuri mai mici, dreptunghiulare, din care șapte erau îndreptate spre lumină și unul era orientat SE-NV. De asemenea, necropola de la Corpaci era înconjurată de un șanț unde s-au găsit capete de cai și un fragment de amforă. Astfel de construcții au fost descoperite și la Mirnoie (Odessa) unde au fost depuse oase de la diferite animale¹⁰⁹. În Câmpia Șichany, la Lipovka au fost descoperite pe șaptesprezece coloane treizeciștrei tumuli care erau înconjurați de șase valuri de pământ de formă circulară și dreptunghiulară, din care două au fost cercetate. Valul de pământ A (d.=20m) a fost construit pe un strat de lut și avea o ieșire către nord care ducea spre o grotă centrală, adâncă de 2m, cu diametrul sus de 6m și jos de 2m. Trecătoarea a fost umplută cu resturi de la arderea pe rug care se făcea în grotă. În spațiul dintre grotă și valul exterior s-au mai descoperit două grote anexă umplute cu pământ ars, iar pe valul de pământ mai departe au fost găsite trei vetre mici. Au fost depuse cioburi de vase, pietre, oase de animale, prinire care și de cal. Aici era probabil un templu al focului. În tumulii de la Șichany au mai fost descoperite diferite locuri cu resturi de vetre care, probabil, fuseseră aduse de la alte temple ale focului. Acestea erau vetre existente în stepă pe care au fost sacrificate numeroase animale și pe care sarmații le-au adus cu ei la Șichany¹¹⁰. Făcând analogia celor trei necropole cu cea de la Șichany, credem că în momentul sacralizării celor trei necropole, odată cu oficierea ritualului pentru cultul strămoșilor, s-au făcut și ritualuri pentru cultul soarelui și al focului. Acest cult, după cum arătam, exista la popoarele nord-iraniene: sciți, masageți, persani. Herodot relatează că masageții venerau soarele căruia îi jertfeau cai albi¹¹¹. Din descoperirile arheologice din lumea sarmatică s-a constatat că cel mai important animal de jertfă era calul¹¹², iar unul din multiplele simboluri ale calului este cel solar¹¹³. Anticii nu au făcut nici o remarcă privind existența unui cult solar sau al focului la sarmați. Acest cult exista mult mai mult ca sigur la sarmați și ne susținem punctul de vedere, nu numai pe baza descoperirilor arheologice, ci și prin faptul că în mitologia osetinilor (singurii urmași ai sarmaților) apare zeul Kurdalaegon care are atribuțiile lui Vulcan sau Hefaistos¹¹⁴, zei care la origini au fost ai focului teluric. La persani, în *Avesta*, Athar - zeul focului (fiul lui Ahura Mazda - Creatorul) apare întruchipat în cinci tipuri de foc sacru: focul aprins în temple și orice foc de lemne, cel din corpul omului și al animalelor, focul ocult al pământului, adică cel subteran, fulgerul și focul paradisiac, arzând pentru Ahur;

¹⁰⁹ V.I. Grosu, *Hronologia...*, p. 27-30.

¹¹⁰ Alexander Häusler, *Deiträge zum Stand der Sarmatenforschung*, în *ZfA*, 17, 1983, p. 162.

¹¹¹ Herodot, *op.cit.*, I, 2, 6.

¹¹² Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 162.

¹¹³ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op.cit.*, vol.I, p. 233.

¹¹⁴ G. Charrière, *op.cit.*, p. 84.

Mazda și pentru toate făpturile cerești¹¹⁵. Nu putem confirma cu certitudine că la sarmați a pătruns învățătura lui Zoroastru, dar știm că acesta s-a născut în secolul VI î.e.n. în mijlocul unei populații ariene din Asia Centrală, regiune pe unde au trecut atât sciții, cât și sarmații. În aceste regiuni Zoroastru și-a desăvârșit învățătura în care un loc important îl juca cultul strămoșilor legat de cultul solar și al focului. În urma polemicilor cu alți preoți a trebuit să fugă mai întâi la masageți, apoi la perși. Curând religia lui s-a răspândit și a fost acceptată de toate neamurile iraniene¹¹⁶. De asemenea, la popoarele din regiunea Caucazului exista mitul lui Amirani, un Prometeu localnic. Georges Charachidzé considera acest mit mult mai vechi decât al lui Prometeu¹¹⁷. Prin regiunile Caucazului sarmații s-au perindat în secolele III-II î.e.n.

În concluzie, afirmăm că avem surse - chiar dacă nu sunt direct legate de sarmați, ci de neamuri înrudite cu ei și de lumea prin care au colindat - care vorbesc de un puternic cult al focului, putând interpreta descoperirile arheologice de mai sus ca fiind mărturii ale practicării ritualurilor cultului focului în strânsă legătură cu cel al strămoșilor.

Sacralizarea mormintelor care puteau deveni locuri de cult se făcea prin separarea prin șanțuri, ring de piatră, prin ardere, prin depuneri de ofrande, de cenușă, cărbune, ocru, vopsea roșie, cretă, astragali.

Separarea mormântului prin șanțuri, uneori cu întreruperi, unde au fost depuse ca ofrande vase și vite a fost descoperită la Cazaclia T₁, T₅, T₁₀, Novoseliscoe, Bălăbănești T₁, T₄, Neagomoe T₁₂. Separarea mormântului prin ringuri de piatră a fost făcută la Vinogradovca T₃₀, Bălăbănești T₃, Vlădiceni, Banovca, Dubăsarii Vechi M₉¹¹⁸. Ringuri de piatră care înconjurau tumulii din perioada culturii vechi sarmatice Prochorov au fost descoperite în ținutul Ural și au fost interpretate ca ținând atât de ritualul înmormântărilor, cât și de ritualurile cultului focului¹¹⁹. În M₉ de la Dubăsarii Vechi s-a găsit, de asemenea, cărbune, iar mormântul avea în inventar pe lângă obiectele obișnuite (fibre, ceramică, podoabe) și obiecte cu semnificație deosebită ca fumătoare, brătară cu protomă de șarpe. Asupra semnificației fiecărui obiect în parte vom reveni mai jos. De asemenea, poziția scheletului culcat cu fața în jos și cu picioarele încrucișate, orientat S-V este neobișnuită pentru spațiul carpto-danubiano-pontic. Separarea mormântului prin ring de piatră, poziția scheletului și inventarul luat în ansamblu ne arată că la acest mormânt, pe lângă ritualurile funerare obișnuite s-au săvârșit ritualuri ale cultului focului, ale venerării strămoșilor, de mulțumire și de supunere în fața zeilor, ritualuri legate în credința în nemurire și în reînviere.

¹¹⁵ V. Kernbach, *op.cit.*, p. 219.

¹¹⁶ B. Brentys, *Civilizația veche a Iranului*, București, Editura Meridiane, 1976, p. 80-92.

¹¹⁷ G. Charachidzé, *Prometeu sau Caucazul*, București, Editura Meridiane, 1988, p. 352-364.

¹¹⁸ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 27-28.

¹¹⁹ Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 162.

Sacralizarea mormântului prin ardere, uneori prin arderea parțială a cadavrului, s-a făcut la Bălăbănești, Opaci, Semenovca¹²⁰, Pogărești (unde în M₃ și M₄ scheletele prezentau trăsături de arsură și aveau urme de cărbune), Vădastra, Akkerman, Râmnicelu T₈, Valea Lupului unde scheletul era depus pe un strat de cenușă¹²¹, la Galați T₂¹²². La Bălăbănești T₃, după cum arată urmele, a fost ars în întregime. O construcție mai complicată a fost făcută la Semenovca T₃. După ce a fost făcută înmormântarea, deasupra pământului care acoperea groapa mormântului a fost pus un strat de lut amestecat cu paie cu o grosime de 10 cm și bine presat. Pe această suprafață s-a ridicat un terasament înalt de 1 m și cu diametrul de 11,5 m peste care s-a presat al doilea strat de lut amestecat cu paie cu grosimea de 20 cm. Suprafața acestor două straturi a fost arsă¹²³. Probabil aici s-au repetat ritualuri ale cultului focului, ritualuri de purificare, dar și de trecere. Urme de ardere ale mormintelor și de ardere parțială a cadavrelor au fost descoperite și la sarmații dintre Ural și Volga în perioada timpurie și se manifestă o tendință regresivă în perioada sarmatică târzie, când apar mici bucăți de cărbune, cenușă și când creta sau ghipsul înlocuiesc sau imită resturile arse sau arderile parțiale de pe cadavre. Aceste ritualuri Alexander Häusler le considera aparținând cultului focului și soarelui în care se distingea la sarmați așa numitul cult al urmelor de la vetrele de foc¹²⁴. Noi vedem în aceste urme, nu numai manifestări ale cultului focului, ci și unele legate de purificare, pentru că arderea distruge tot ceea ce înseamnă inferior, deschizând calea spre superior. De asemenea, prin foc se slobozește un mesaj către divinitate¹²⁵ (majoritatea ritualurilor se desfășurau în jurul focului). Împrăștierea cenușei, cât și așezarea defunctului pe un strat de cenușă (care simbolizează nulitatea legată de viața omenească¹²⁶) ar putea fi considerată un ritual care să facă trecerea dintr-o viață trecătoare spre una eternă. La multe popoare exista și există credința că un rol important în trecerea celui mort în Lumea Cealaltă îl au urmașii care, prin diferite ritualuri, ajută trecerea. Herodot ne relatează că la sciți mortul era plimbat patruzeci de zile în căruțe pe la rude și se făcea pomenirea de un an de la moarte cu sacrificii¹²⁷. În *Avesta* se arată că sufletul omului mai plutește încă timp de trei zile în jurul trupului și apoi este purtat de vânt în fața a trei

¹²⁰ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 28-29.

¹²¹ I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice...*, p. 317; Gh. Bichir, *op.cit.*, p. 174.

¹²² M. Brudiu, *Deux tombes tumulaires de la zone de Galați*, în *Dacia*, N.S., XXXII, 1979, p. 328.

¹²³ V.I. Grosu, *op.cit.*, p. 29.

¹²⁴ Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 126

¹²⁵ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op.cit.*, vol. I, p. 137-138.

¹²⁶ *Ibidem*, vol. II, p. 62-66.

¹²⁷ Herodot, *op.cit.*, IV, LXXI.

judecători¹²⁸. Toate aceste perioade de trei zile, de patruzeci de zile sau de un an sunt destinate ritualurilor de trecere, când urmașii încearcă să cumpere bunăvoința Celor de Sus și atitudinea lor față de cel plecat către ei. Credem că sarmații care au ridicat, ca și rudele lor sciții, tumuli pentru cei morți-strămoși, dădeau atenție deosebită ritualurilor de trecere. Probabil de ritualurile de trecere erau legate și reînhumările, obicei frecvent la sarmați. Un mormânt de reînhumare a fost descoperit la Galați, mormântul principal din T₁. Tot morminte de reînhumare le considerăm pe acelea unde s-au găsit oase răvășite s-au distruse ritual, din mormintele din Republica Moldova pe care le-am numit mai sus. Reînhumarea (la creștini dezgroparea la șapte ani și reînhumarea) era un prilej de repetare a ritualurilor de trecere, a ritualurilor cultului strămoșilor și focului, prilej de săvârșire a unor sacrificii animale și umane. Din descoperirile arheologice din perioadele timpurii din sec. VI-IV î.e.n. s-a constatat că în unele înmormântări s-au practicat jertfe umane și anume în mormintele de preotese. Este interesant faptul că după atâtea secole s-au găsit sacrificii umane în două morminte de femei. La baza T₁ din Galați, în care în mormântul principal este reînhumată o femeie, a fost descoperit un mormânt dublu cu două schelete dispuse cap-picioare, un schelet orientat cu capul spre vest, iar celălalt cu capul spre est. Acest mormânt nu avea inventar funerar¹²⁹. Poziția cap-picioare era cunoscută la numeroase populații migratoare în regiunile orientale, dar acest mormânt este singurul caz din România¹³⁰. În T₂ din Novoselita s-a găsit lângă scheletul unei femei o oală cu capul unui copil¹³¹. Nu putem să explicăm dacă cele trei sacrificii umane țin de ritualurile de trecere prin reînhumare (valabil doar pentru T₁ Galați), sau de un ritual legat de mitul originii sarmaților din căsătoria bărbaților sciți cu amazoanele, când femeia era stăpână absolută, matriarhatul în plină ascensiune, iar zeița mamă era venerată în primul rând. Despre existența unei zeițe mame Anahita cu atribute de zeiță agrară, a apelor, a fertilității, vegetației, protectoare a iubirii, comună multor neamuri iraniene: masageți, sciți, persani, avem informații în **Avesta**, însuși Ahura Mazda a creat-o și tot el îi aducea sacrificii. Statuetele din Susa o înfățișau ca tânără femeie frumoasă cu sâni bogați, reprezentând belșugul¹³². Herodot ne relatează despre zeița scitică Tabiti¹³³, principala patroană a focului, ocrotitoarea turmelor, asociată uneori cu lumea astrală. Georges

¹²⁸ Ovidiu Drâmba, **Istoria culturii și civilizației**, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1985, vol. I, p. 223.

¹²⁹ M. Brudiu, **op.cit.**, p. 328.

¹³⁰ D. Nicolăescu-Plopșor, **Considérations anthropologiques sur les ossements humaines trouvés dans la tombe sarmates de Galați**, în *Dacia*, N.S., XXXI, 1972, p. 337.

¹³¹ V.I. Grosu, **op.cit.**, p. 34.

¹³² V. Kernbach, **op.cit.**, p. 45.

¹³³ Herodot, **op.cit.**, IV.

Charrière o identifica pe oglinda de argint de la Kérlèmes, pe o faleră sarmată descoperită în Bulgaria, cât și în satuetele încă din epoca bronzului cuprinse între Ural și Nipru¹³⁴. De asemenea, nici inventarul funerar din cele două morminte nu ne ajută să înțelegem rostul celor trei sacrificii.

La Brăviceni au fost descoperite sub tumuli obiecte de harnașament și alte vestigii așezate într-un cazan. Astfel de obiecte s-au găsit și în alte necropole din secolele III-II î.e.n., aparținând sciților târzii și sarmaților la Bubuieci, Verheneploskogo, Semionovski, Marievki¹³⁵. Considerăm aceste vestigii un mod de sacralizare a unui mormânt și sunt în legătură cu cultul solar.

Sacralizarea unui mormânt prin împrăștierea cretei s-a făcut în puține morminte. Albul cretei este o culoare de trecere, în sensul în care se vorbește de ritualurile de trecere reprezentând culoarea privilegiată a acestor ritualuri prin care se trece din moarte în renaștere. Este culoarea apusului, a zorilor, dar și a luni, a principiului feminin¹³⁶. S-au găsit în puține cazuri urme de ocră sau vopsea roșie. La Tutova M₁ s-a găsit un bulgăre în partea dreaptă a craniului. Urme de ocră au fost descoperite și în mormintele de la Chimogi, Oltenița¹³⁷, iar la Holmskoe scheletul din M₄ avea vopsea roșie în jurul ochilor¹³⁸. Prezența ocrului și a vopselei roșii este cunoscută încă din neolitic mai ales în culturile în care mortul era pus în groapă în poziție chircită. În cazul scheletelor din mormintele sarmatice, nici unul din cele cu urmă de ocră sau vopsea roșie nu se afla în poziție chircită. Roșul este simbolul focului, soarelui, vieții, al principiului masculin și prezența lui în morminte ține de credința în nemurire, în reînviere, de cultul solar și al focului.

Sacralizarea mormintelor prin împrăștierea de astragali s-a făcut în T₃ M₃ la Scerbaca, T₁₆ la Olănești, unde în mormântul principal au fost puse 150 de astragale¹³⁹, în M₁₅ la Budești. Rikman consideră setul de astragali de la Budești ca fiind folosit la jocuri¹⁴⁰. Dacă luăm în considerare numărul de 150 de astragale din mormântul principal de la Olănești, nu putem concepe că sarmații au strâns și au păstrat atâtea astragale doar pentru joc (ei aveau obiceiul de a imita astragalele, dând mărgelilor forma lor). Cel mult acestea erau folosite în magie, nicidecum în jocuri (numai dacă considerau jocul o magie). Dacă luăm în considerație forma de S pe o parte și semicirculară pe altă parte a

¹³⁴ G. Charrière, *op.cit.*, p. 82-83.

¹³⁵ V.I. Grosu, *Sarmații în Dacia Răsăriteană*, în *ArhMold*, XVIII, 1995, p. 163.

¹³⁶ J. Chevalier, A. Gheerbrant, *op.cit.*, vol. I, p. 75-78.

¹³⁷ Gh. Bichir, *Date noi...*, p. 140.

¹³⁸ V.I. Gorsu, *Hronologia...*, p. 34.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 30.

¹⁴⁰ E.A. Rikman, J.A. Rafalovici, Hâncu, *op.cit.*, p. 11.

astragalelor, asemănătoare cu a semilunii, putem să interpretăm prezența lor ca simbol al nemuririi și reînvierii, deci ele puteau sacraliza locul.

b) Stele funerare

Până în prezent în spațiul carpato-danubiano-pontic au fost descoperite trei stele funerare la Bleșteni, Tețcani, Corpaci. Pe ele sunt încrustate semne tamga, reprezentând forme umane (femeie) și zoomorfe (cal)¹⁴¹. Aceste stele așezate pe morminte, datorită semnelor tamga, pot fi considerate loc de cult. Stele funerare au mai fost descoperite în lumea sarmatică la Zavetnoe, Ramazan-Sala¹⁴², având forme umane, dar nu prezentau pe ele semne tamga. Pe stâncile din Dakistan la Uitașa și la Derbetski s-au găsit încrustate semne tamga ce reprezentau simboluri ale fertilității (linii paralele, rețea), capre, berbeci, cai, iar la poalele stâncii erau depuse vase de ceramică sarmatică¹⁴³. Aceste două stânci cu semne reprezentau mai mult ca sigur un loc de cult pentru sarmații din regiunile Caucazului. Aceeași semnificație o puteau avea și stelele funerare din Bleșteni, Tețcani, Corpaci. Aici se puteau săvârși ritualuri pentru cultul funerar (exista o strânsă legătură între suflet și piatră, de aceea multe morminte au fost placate din vechime cu piatră, cât și o legătură între piatră și cer) în paralel cu ritualurile cultului focului s-au ale fertilității, în funcție de interpretarea semnelor tamga de pe ele. În multe arii culturale exista credința că sufletul fixat într-o piatră funerară acționează în fertilizare. Aceste pietre erau instrumente de fecundare a câmpurilor și femeilor¹⁴⁴.

Cercetarea amănunțită a materialului arheologic publicat, cât și a informațiilor sărace lăsate de ăutorii antici, privind viața spirituală a sarmaților ne-a permis să tragem unele concluzii. Sarmații aveau credințe legate de nemurirea sufletului, reînviere și de strămoșul mitic. Unul dintre locurile de cult era necropola unde, alături de riturile și ritualurile funerare, de trecere, săvârșeau ritualuri legate de cultele: solar, lunar, al focului, al fecundității masculine și fertilității feminine. Nu putem afirma cu certitudine faptul ca și-au însușit învățătura lui Zoroastru, dar credem că au cunoscut această învățătură, mai ales că s-au perindat într-un spațiu vast unde pătrunseseră cultele legate de mazdeism.

¹⁴¹ V.I. Grosu, *Novje sarmatskje...*, p. 43.

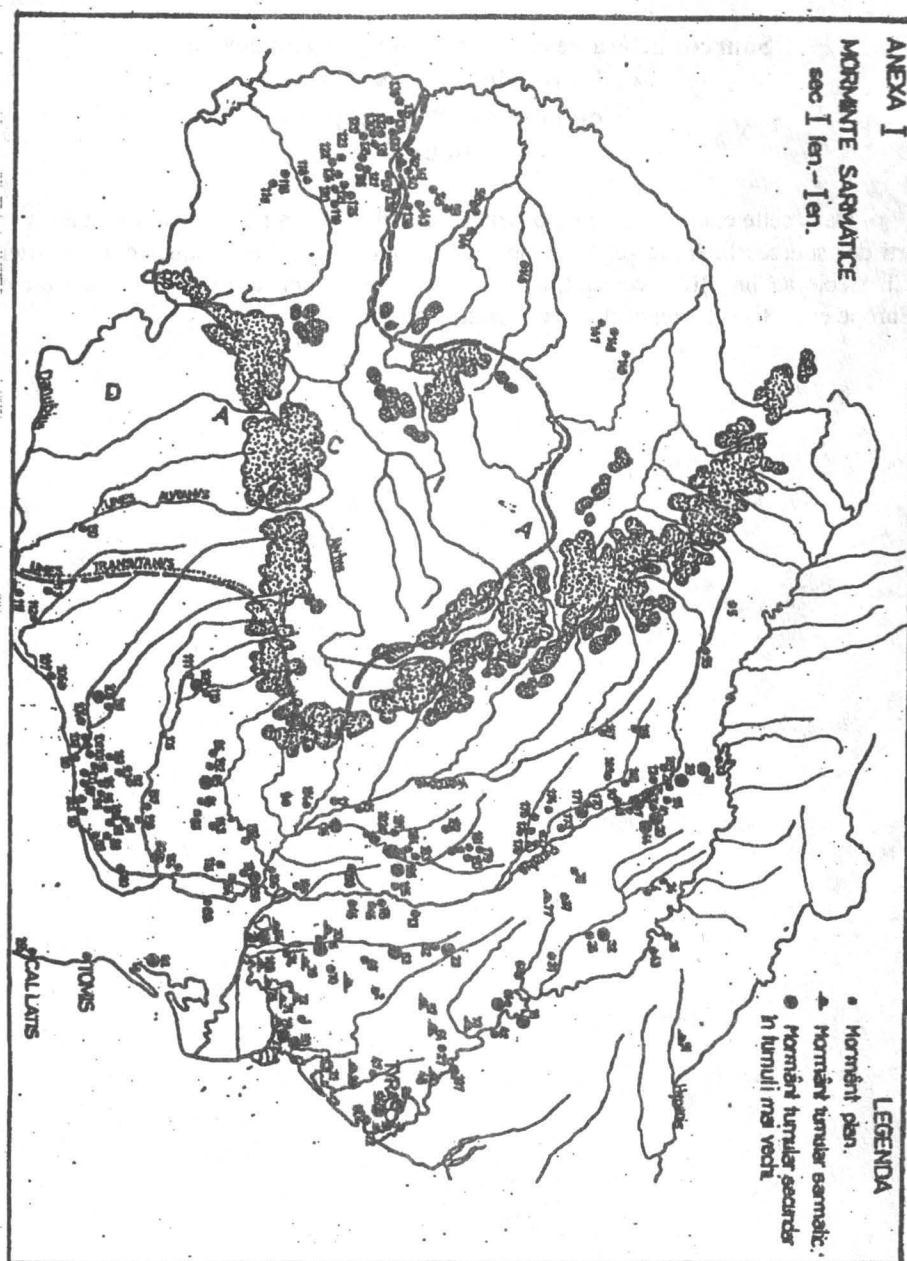
¹⁴² Alexander Häusler, *op.cit.*, p. 181.

¹⁴³ V.I. Marcovici, *Sarmatskaja tamga n a scolah Uitasa (Dakertan)*, în *KS*, 124, 1970, p. 95.

¹⁴⁴ Mircea Eliade, *Tratat de istoria religiilor*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 210.

**Sources littéraires et archéologiques sur des cultes
et des religions des sarmates
(Complexes archéologiques)
Résumé**

Dans cette étude on propose de traiter des cultes et des religions des sarmates, on parti des sources littéraires et analysant des découvertes archéologiques qui appartient au I^e siècle a.Chr.- IIIe siècle p.Chr. Ces découvertes sont de l'espace de sud-est de l'Europe et qu'ils est publiés dans la littérature de spécialité.

MORMINTE SARMATICE IN SPATIUL CARPATO-DANUBIAN PONTIC

(Sec. I î.e.n. – Sec. III e.n.)

ANEXA II

Nr.crt.	LOCALITATEA	TIPUL DE MORMANT				PERIOADA			
		Morminte plane	Morminte secundare în tumuli vechi	Morminte secundare în morminte plane	Morminte tumulare sarmatice	Sec. I î.e.n.	Sec. I e.n.	Sec. II e.n.	Sec. III e.n.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	HOLMSKOE (R.M.)	•			•	• M4	• M22	• M18, 23, 24	• M19
2	TVARDITA (R.M.)	•							
3	TURLACHI (R.M.)		•			• T7, M1			
4	BEZENI (R.M.)	•					—		
5	OSTRIVET (R.M.)	•					—		
6	TARACLIA (R.M.)	•					• T1, M3	• T10, M1, M10, 11	• M4
7	COSTEȘTI NOI		•				• T1, M2		
8	TUTOVA	•					•		
9	CÂNDEȘTI	•					•		
10	ȘTEFANEȘTI	•					•		
11	VASLUI	•					•		
12	VLĂSINEȘTI	•					•		
13	GIURCANI	•	•				•		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
14	BÂRLAD	•	•				• D.L.	• F.C.	
15	TEPU	•							
16	TECUCI		•				• M ₄	• M _{1,2,3}	
17	POIANA TECUCI	•					•		
18	DUBĂSARII VECHI (R.M)		•				•		
19	BELOLESIE (R.U)				•		•		
20	VĂRATIC (R.M)		•				•		
21	VISNEVOE (R.U)		•				•		
22	GLUBOCA (R.U)		•				•		
23	GRĂDEȘTI (R.M)		•				•		
24	IZVOARE (R.M)	•					•		
25	CORPACI (R.M)	•			•		• T ₂ M ₃	• T ₁ M ₁ T ₃ M ₂	
26	MIHAILOVCA (R.M)	•					•		
27	TALMAZ (R.M)	•					•		
28	PLAVNI (R.M)		•				•		
29	HÂNCAUȚI (R.M)		•				•		
30	CAZACLIA (R.M)				•		•		
31	SELISTE (R.M)	•					• M _{39,45}	• M _{62,68,72}	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
32	CODRU NOU (R.M)		•				—		
33	LENCAŢI (R.M)	•	•				—		
34	COSTEȘTI (R.M)	•					•		
35	CUCONESTII VECHI (R.M)	•					—		
36	NEGURENI (R.M)	•					—		
37	BURSUCENI (R.M)	•					—		
38	BOCANI (R.M)	•					M4, 5, 9, 13, 15 T4, 6	• M10	
39	VINOGRADOVCA (R.U)				•		—	T13 M1	• → T16 M2
40	DUMENI (R.M)	•					—		
41	IVANOVCA (R.M)	•					—		
42	TIRASPOL (R.M)	•					—		
43	GRUȘCA (R.M)	•					—		
44	DURUITORII NOI (R.M)		•				—		
45	ZĂRNEȘTI (R.M)	•					—		
46	TOCHILE-RADUCANI (R.M)	•					—		
47	SEMOVCA (R.M)	•					T11, M1 T12 M17	T14 M20	T3, M1
48	OLĂNEȘTI (R.M)				•		T1 M1 T2 M4	T16 M1	
49	GURA GALBENEI (R.M)	•					—		

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
50	PRIMORSOE (R.U.)		•					—	
51	TRAIANI (R.U.)				•			—	
52	PERVOMAIK (R.M.)	•						—	
53	RISIPENI (R.M.)	•						—	
54	BRÂNZENI (R.M.)	•						—	
55	KISELEV (R.U.)	•						—	
56	SABALAT (R.U.)		•					—	
57	ULMU	•						—	
58	VĂRSAND I, II	•						—	
59	SIMAND	•						—	
60	AKKERMAN (R.U.)		•		•			—	
61	BĂLĂBĂNEȘTI (R.M.)		•					—	
62	HISTRIA		•					—	
63	BESALMA (R.M.)		•					—	
64	CÂRNATENI (R.M.)			•				—	
65	GOTEȘTI (R.M.)	•						—	
66	NAGORNOE (R.U.)	•			•			—	
67	OPACI (R.M.)				•			—	

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
68	PASCANI (R.M.)	•						•	
69	POLEVOE (R.U.)				•			•	
70	CIMIȘLIA (R.M.)	•						•	
71	CALĂNCIAC (R.U.)				•			•	
72	VLĂDICENI (R.U.)				•			T5M1 T10M4	
73	URSOAIA (R.M.)				•				•
74	CRINICINOE (R.U.)	•						M6,10	
75	NOVOSELSCOE (R.U.)				•			T7M2 T3M1	
76	COPCEAC (R.M.)								
77	BRĂVICENI (R.M.)				•				→
78	CORJEUTI (R.M.)		•						—
79	BANOVCA (R.M.)				•				—
80	PIATRA FRECĂTEI								—
81	CONSTANȚA								—
82	BRAILIȚA		•						—
83	JUGUREANU	•							—
84	RUȘETU	•							—
85	LARGU		•						—

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
86	SMEIENI			•					
87	HAGIENI		•						
88	RADUNEGRU	•							
89	CĂLĂRAŞI	•							
90	CEACU	•							
91	ALEXANDRU ODOBESCU	•							
92	LEHLIU	•							
93	DOROBANŢU	•							
94	SULTANA- ODAIA VLĂDICHİ	•							
95	SPANTOV	•							
96	CETATEA VECHIE	•							
97	OLTENIŢA - ULMENI	•							
98	OLTENIŢA - FUNDEANU	•							
99	OLTENIŢA - VALEA MARE	•							
100	OLTENIŢA - PUŢUL DE CĂRAMIDĂ	•							
101	OLTENIŢA - COADA LUPULUI	•							
102	OLTENIŢA - IORDOC	•							
103	OLTENIŢA - RENIE	•							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
104	CÂSCIOARELE	•							
105	DRIDU	•							
106	OINACU	•							
107	ARSACHE	•							
108	MAGURA JILAVEI		•						
109	PLOIEȘTI - TRIAJ		•						
110	BUCOV - CARAMIDARIE	•							
111	TÂRGSOR	•							
112	PAULEASCA	•							
113	BOGDANA	•							
114	ZIMNICEA	•							
115	LICOSTEANCA	•							
116	DETA	•							
117	CIACOVA	•							
118	ȘAG	•							
119	MOȘNIȚA	•							
120	TIMIȘOARA	•							
121	DUMBRĂVIȚA	•							

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
122	CENEI	•							—
123	CHECEA	•							—
124	SĂCĂLAZI	•							—
125	CERNETEAZ	•							—
126	HODONI	•							—
127	BĂRĂTCAZ	•							—
128	SATCHINEZ	•							—
129	COMLOSU MARE	•							—
130	VIZEJDIA	•							—
131	LOVRIN	•							—
132	TOMNATIC	•							—
133	SINICOLAU MARE	•							—
134	DUDEȘȚII VECHE (BESENOVA VECHE)	•							—
135	CHEREȘTUR	•							—
136	BEBA -VECHE	•							—
137	SÎMPETRU GERMAN	•							•
138	ZĂDĂRENI	•							•
139	ARAD	•							•

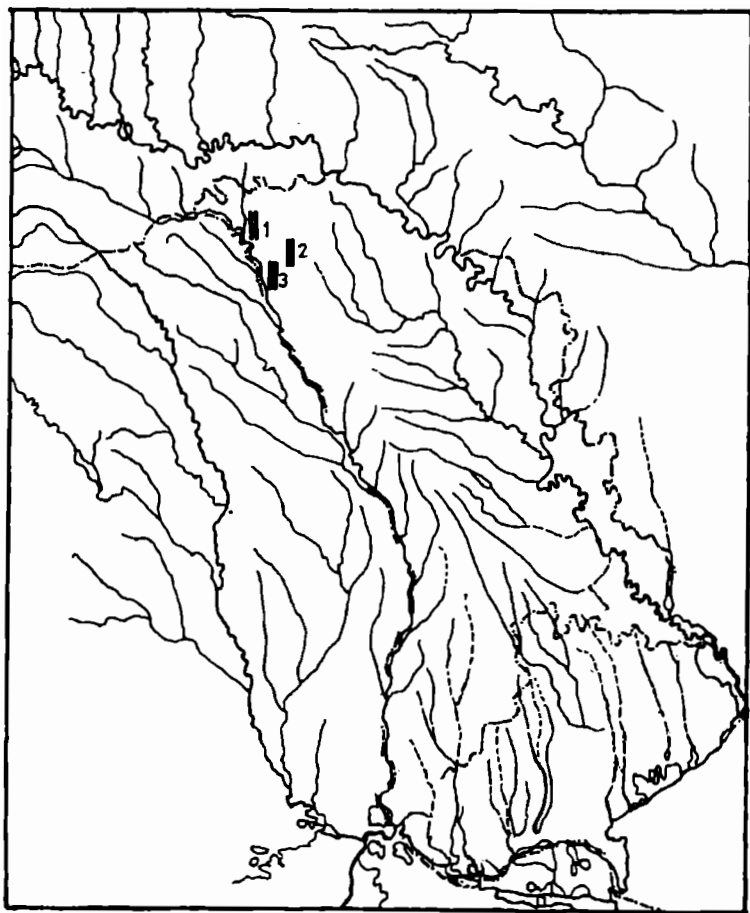
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
140	PECICA	•							•
141	SEMLAC	•							•
142	ȘEITIN	•							•
143	ZIMANDU NOU	•							•
144	IERNATA NEAGRA	•							•
145	DOROBANȚI	•							•
146	TĂRIAN	•							•
147	SĂCUIENI	•							•
148	CHERECHIU	•							•
149	CAREI	•							•
150	MĂRUNȚEI	•							•
151	BUCUREȘTI	•							•
152	RÂMNICELU	•							•
153	MOHREANU	•							•
154	SPIRU HARET - CORNU MACULUI	•							•
155	BRAILA		•						•
156	MANGALIA	•							•
157	CAZANESTI	•							•

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
158	BORDUŞELU	•							•
159	VLAD ŢEPEŞ	•							•
160	PIETROIU	•							•
161	NICOLAE BĂLCESCU	•							•
162	VARAŞTI	•							•
163	NANA	•							•
164	CHIŞCANI	•							•
165	MITOC	•							•
166	BROSCĂUŢI	•							•
167	BUCECEA	•							•
168	DÂNGENI	•							•
169	TRUŞEŞTI	•							•
170	POGĂREŞTI	•							•
171	GLĂVĂNEŞTII VECHI	•							•
172	NĂMOLEASA		•						•
173	PROBOTA	•							•
174	LARGA JIJIEI			•					•
175	LEŢCANI	•							•

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
176	VALEA LUPULUI	•	•						•
177	CRISTEȘTI	•							•
178	HOLBOCA	•							•
179	GANEȘTI	•							•
180	POPEȘTI	•							•
181	SERBOTEȘTI	•							•
182	POIENEȘTI	•							•
183	UNTEȘTI	•							•
184	SUSENI	•							•
185	SELETEA	•							•
186	EPURENI	•							•
187	BĂCANI	•							•
188	CIOCANI	•							•
189	IVEȘTI	•							•
190	CIOINAGI	•							→
191	FOCȘANI	•							•
192	IJDELENI	•							•
193	SENDRENI	•							•
194	CIORÂRCI (R.M.)			•					•
195	NAGORNOE (R.U.)			•					•

ANEXA III

STELE FUNERARE CU SEMNE TAMGA

LEGENDA

II stele funerare cu semne tamga

TETCANI

CORPACI

BUSTENI

